

ANDREJ BELYJ: O ZNANSTVENOM DOGMATIZMU*

preveo s ruskog jezika:
DOMINIK MAČKOVIĆ
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
machko134@gmail.com

U starih je filozofija obuhvaćala cijeli vidokrug dostupan čovjekovu znanju; njezin je predmet bila ukupna stvarnost; nije se smjelo govoriti o njezinu izvoru: tko bi krenuo govoriti o izvoru mora? Misao je kao odvažna lađa posvuda parala površinu mora; obalno stijenje nije sužavalo prostor; istina se, kao ni laž, nije razbijala o neuništive zidine utvrđenih metoda. Evo zašto se u izrekama antičkih filozofa proizvoljnost slagala s pronicljivošću. Evo zašto je za proizvoljnim učenjem, kao za prozirnim staklom, nicao njegov stvaran smisao. Među nama najpouzdanijim istinama teško da je moguće naći onu koja nije bila formulirana u grčkoj filozofiji. Razvoj naših znanja duboko je povezan s umovanjem antičkih Grka; u značajnoj mjeri ono je njima određeno. Sjetimo se Demokritovog atomizma; sjetimo se veze između Aristotela i najsuvremenijih prirodnih filozofa. U prvotnim apriornim istinama antičkih Grka, koliko god se one činile naivnima, prepoznat ćemo naše formule, objektivno utvrđene. I obratno, naše će nas empirijske formule, tijekom pokušaja da ih se logički rastumači, dovesti do oblikovanja sasvim proizvoljnih hipoteza. Te se hipoteze primaju, međutim, pod uvaženu protekciju znanosti. Ali je u antici kroz proizvoljno umovanje izbijao njegov stvaran smisao: sâma se misao, zavijena u formu umovanja, zato i dijelila nadvoje. Isto tako se i u današnje vrijeme u formule koje je znanost tvrdo odredila počinje sa svih strana uvlačiti magla metafizičkih istraživanja. Dubuarejmondovski¹ poklik „ignoramus et semper ignoramibus”² poput signalna rožića navijestio je da se ljudska misao opet približila bezdanu. I, međutim, moguće je da se u liku svojih najboljih predstavnika čovječanstvo upravo poslije signala za brigu s nekakvom slatkom užurbanošću namjerilo na opasne vrleti nestajući u gorskoj magli. Rezultat toga je ta ista podvojenost u postavljanju problema o istinskom znanju, zaoštrena razgovorima o znanstveno-filozofskim sintezama koje uzdižu nepreciznost misli u obavezan princip.

Tisućljetni rad misli doveo nas je do sređivanja onoga što smo i prije znali u općem obliku. Čovječanstvo je radilo na podizanju stjenovitih obala misli. Sad je to

* Belyj, Andrej; *O naučnom dogmatizmu*, u: Belyj, Andrej, *Sobranie sočinenj. Simvolizm. Kniga statej*; Izdatel'stvo „Kul'turnaja revoljucija”, Izdatel'stvo „Respublika”, Moskva, 2010.

1 Emil Heinrich Du Bois-Reymond (1818.–1896.) – njemački liječnik i fiziolog. (op. prev.)

2 Lat. „ne znamo i nećemo znati”. (op. prev.)

stijenje podignuto posvuda. Kretanje misli je sapeto. U svim slučajevima razvoj misli slobodan je samo u jednom smjeru. Pretpostavimo da je to sve postignuto. Ali evo, izumljeni su aerostati: popevši se na određenu visinu, nespnuti stijenjem, opet se kupamo u modrom moru proizvoljnosti³. Da bi se ustanovile vječne granice spoznaje, nemoguće se ograničavati pitanjima o tome je li na naše umovanje apriorno ili počiva na podacima iskustva. Radi toga potrebno je obnoviti korijen spoznaje, a to nismo u stanju obaviti pomoću takozvanih točnih metoda koje do broja i mjere dovode samo površinu našeg mišljenja.

Stvarnost je višestrana. Možemo mijenjati položaj na stranama stvarnosti, ali ne i same strane. Otvara se slika i dalje istih strana, ali samo u drukčijim omjerima. Dovodeći u red elemente spoznaje, nismo te elemente u stanju promijeniti. Na nama je da utvrdimo vrstu omjera. U stanju smo pregrupirati elemente A, B, C, D u ACDB, ADBC, BACD, DAGB itd., ali nismo u stanju „A” izjednačiti s „M”. Nameće se pitanje o omjeru bez članova omjera.

Ovog trenutka ne stojimo na onim granicama spoznaje na kojima je stajala grčka misao. Ali ne možemo ne vidjeti isto što i antički mislioci. Lakomisleno je prepriati se o samim predmetima spoznaje. Važno je razjasniti svrshodnost tih istih predmeta u procesu spoznaje.

Filozofija našeg vremena, ukoliko želi stupiti na pravilniji put, mora prepustiti predmete spoznaje nizu odgovarajućih znanosti. Naprotiv, svi naponi filozofa moraju biti posvećeni izradi najracionalnijeg sistema omjera koji različito odražavaju strane spoznaje. Takva zadaća u prvi plan gura pitanje o metodi. U pitanju o nalaženju objedinjavajuće metode, koja daje relativnu slobodu dogmatizmu raznih znanstvenih disciplina, nazire se isključivo u toj formi nama dostupno stremljenje sintezi – gradnja velike svjetske kule do neba. Takvo stremljenje za samu sintezu smatra prvotno ustanovljivanje sistema i granica između različitih disciplina duha. Jednom kad se uspostave ove granice, nameće se pitanje o nadilaženju svih njih ukazivanjem na dogmatizam pojedine discipline. Gdje nam je jedinstvena znanost, u ime koje su govorili Comte i Spencer? Pred nama je beskraj nepovezanih „logija”. Nadalje: nameće se pitanje o samoograničenju duha do potpuna nijekanja svih disciplina osim jedne, ukoliko je ona uzeta kao temeljna. Prvo rješenje prijeti da nas dovede do potpune besadržajnosti u razjašnjavanju pojava svijeta. Drugo

3 Na paradoks „o modroj proizvoljnosti” može mi se prigovoriti baš paradoksom: „*Modra proizvoljnost*” danas više uopće nije proizvoljnost; tuda se odsad upućuju deseci cepelina; uskoro će nebesko prostranstvo biti podijeljeno na sektore; i u svakom će sektoru nad našim glavama visjeti policajac...» Ne sumnjam u to da će uskoro „*modru proizvoljnost*” prošarati jata zračnih kočijaša; ali samo nebo tek je simbol drugih nebesa, gdje još niti jedan cepelin nije letio i gdje uopće ne lete astronauti.

prijeti da nas zasvagda zaključa u zatvor. Treba riješiti pitanje na taj način da se zasvagda ne razlomi dušu višestranom prizmom različitih metoda – da se ne zapadne ni u ograničenost ni u besadržajnost.

No jednom kad je duša razlomljena i nema izlaza prema novom jedinstvu, pitanje o sintezi nužno završava *miješanjem jezika*, tj. kaosom i bezumljem, kao i tijekom gradnje Babilonske kule.

Europska se kultura prihvatila gradnje divovskih građevina (Eiffelov toranj, Kip slobode, trideseterokatnice itd.). Dao Bog da se ovi građevinski projekti dovedu do kraja. Inače će se titani koji su postavili temelje tih građevina strmoglaviti u Tartar. Moramo opravdati ono što su započeli; *u protivnom će se druge građevine podizati na osnovama kriticizma i psihologije – univerzalne kasarne duha sa samicama lišenima svjetlosti i zraka...*

Povijest razvoja svake znanosti daje nam sliku postupna ispadanja iz filozofije. Takvo se ispadanje odvija prema mjeri povećavanja iskustvena materijala koji se odnosi na odgovarajuću sferu znanja. Nastojanje da se objedine izolirani elementi znanja nameće pitanja čije rješavanje ovisi o primjeni specijalnih metoda na njih. Sve dok se dana pitanja u danj sferi znanja budu razmatrala s općefilozofskog gledišta, za ove metode neće biti mjesta. Odvajanje određene discipline od filozofije nagovještava razrađivanje specijalnih metoda. Vrš se postupni prijelaz od filozofije ka znanosti. Niz pitanja, koja se razmatraju s općeg gledišta, razbija se na zasebne sfere. Ove sfere se proširuju; one postoje kao samostalne cjeline. Njihov kolorit ovisi o primjeni specijalnih metoda na njih. U ovom periodu razvoja ljudskog znanja filozofija mora trpjeti niz bijaska. Ona svaki put biva otjerana sa svojih položaja. Znanosti sa svih strana provaljuju u sferu njezine djelatnosti. Krug te djelatnosti beskrajno se sužava. U točki dodira filozofije s bilo kojom znanstvenom metodom nastaje niz konflikata. Znanstvena indukcija svaki se put tvrdo i uvjereno zabija u mutne granice filozofskog apriorizma.

Nastupa ključan trenutak za filozofiju. Ona ostaje bez predmeta istraživanja. Sve što joj je nekad pripadalo odlazi znanosti. Ono što joj se donedavno činilo ledenim vrhom znanja, pokazuje se bijelim oblakom koji je neko vrijeme visio nad gorom. Blistavi oblak tiho silazi; kopneći, rasplinjava se u nebeskom plavetnilu. Oformivši neuništivu planinu znanja, sama se filozofija nalazi u položaju obeskućene skitalice. Evo, ona napušta stijenu znanja; ali znanja koja nisu obavijena velom ne ushićuju našu dušu.

Oblačak zlačani prenoći
 Na prsima stijene orijaša.
 Rano jutrom na put odleprša
 Po azuru veselo plešući;
 Ali osta vlažan trag u bori
 Stare stijene. Samotna, visoko
 Ona stoji; zamisli se duboko
 I potihlo plače u pustari.⁴
 (prev. D. M.)

Isušena znanjem, duša pati za izgubljenim rajem – za djetinjom lakoćom, za *lepršavim mislima*.

Opsjedana vojskama raznih nacionalnosti, utvrda je zauzeta. Sa svih strana po planinskim puteljcima stupaju pobjedonosni odredi; svaki odred samostalno si je probio put prema vrhu. Na vrhu se suočavaju. Solidarnost se nije narušavala sve dok je postojao zajednički neprijatelj. Jednom kad je utvrda zauzeta, nameće se pitanje tko ju je pak zauzeo? Svaka jedinica želi podignuti svoju zastavu na utvrdi. Prisilni saveznici ispadaju neprijatelji.

Kod uzajamna doticanja metoda raznih znanosti, njihova različitost postaje opipljivija. Svaka znanost koja je sa svih strana ograničena obližnjim znanostima isprva ne zacrtava jasnu granicu. Upravo suprotno, ona nastoji proširiti svoju metodu na susjedne znanosti. Tada nastaje uvjerenje da je podatke različitih disciplina moguće sjediniti u skladan akord. Stoga se u svakoj znanosti uočava nastojanje da se ovi podaci prevedu na vlastite termine. Takav prijevod uvijek je moguć ako se zanemaruju netočnosti. Netočnosti neizbježno nastaju jednom kad se termini znanosti prevode na termine obližnjih znanosti; maksimalna točnost rezultata istraživanja opada: ipak je ona svaku znanost izuzimala iz opće filozofije po pitanju primjene na dani krug pojava – tako se postizala ova točnost. A osim ovog: jednom kad u principu dopustimo mogućnost tumačenja jednog niza pojava u terminima drugog, onda možemo raširiti metodu bilo koje znanosti na sve druge smještajući ih ovisno o blizini raznovrsnih metoda metodi dane znanosti, tj. osnovnoj metodi. Ali specijalist bilo koje znanosti jasnije vidi vrline svojih metoda. Njegova znanost njemu predstavlja fokus u kojem se sastaju zrake znanja. Tada postoji onoliko fokusa znanja koliko postoji znanosti. Prateći razvoj svake znanosti, trebamo se obračunavati s njezinom diferencijacijom. Svaka grana znanosti sposobna je raspasti se na mnoštvo samostalnih područja. Iz svakog područja

4 Pjesma M. Ju. Lermontova *Stijena* (rus. *Utës*). (op. prev.)

pred nama se otvara neobuhvatnost. Zajedno s širenjem horizonata poznatog u aritmetičkom nizu šire se i horizonti nepoznatog u geometrijskom nizu. Naše znanje određuje se odnosom spram našega neznanja; progres produbljuje bezdan neznanja. Dobiva se dojam da s progresom, poput rakova, idemo unatraske, budući da se progres određuje omjerom: dvostruko povećavajući brojnik omjera, a djelitelj četverostruko, dvostruko umanjujemo razlomak omjera. Diferencijacija znanosti vodi nas do potpuna kaosa. Ovaj kaos označavaju dva suprotna puta – neizmerno približavanje mraka nepoznatosti površini svijesti: mijenjajući omjer između poznatog i nepoznatog u samo jednom smjeru, beskonačno smanjujemo jasnoću poznatog i razumnog. Kaos se nazire i u beskrajnoj diferencijaciji znanosti: može postojati samo onoliko znanstvenih pogleda na svijet koji posjeduju odliku dosljednosti koliko postoji disciplina; može postojati beskrajna količina pogleda na svijet. Dopustivši ovo, morat ćemo priznati da će se budući znanstveni pogled na svijet morati vječno približavati potpunoj besprincipijelnosti – dekadenciji. Znanstvenici budućnosti izgledaju nam kao dekadenti.

Zadržavajući se na čisto znanstvenom gledištu, nikad nećemo dobiti objektivne omjere između raznih znanstvenih metoda; specijalist svih znanosti mogao bi ustanoviti takav omjer, ali je nemoguće biti takav specijalist. Svođenjem različitih metoda na jednu dobiva se aberacija ovih metoda, koja ovisi o stupnju blizine neke znanosti onoj koju se uzelo za temeljnu. Korištenje sistema takvih metoda svedenih na jednu temeljnu ne bi dalo istinitu sliku o pojavama; ono bi čak pojave lišavalo njihove relativne pravilnosti. Posvuda bi se istinita slika omjera pojava razlikovala od slike onih koje nastaju u sistemu znanosti dovedenom do jedinstva, kao što se lice razlikuje od svojeg odraza u napuklu ili konkavnu zrcalu.

Ali može biti, moguće je, da bismo, prevladavši aberaciju metoda i dosljedno promatrajući svijet kroz mnoštvo znanstvenih sistema u kojima se sve znanosti dovode do različitih nazivnika, može biti, dobili predodžbu o istinitoj slici svijeta. Tada bi se rad misli na organizaciji istinita pogleda na svijet razlikovao od rada znanstvena tumačenja pojava svijeta pomoću specijalnih metoda; uočio bi se metodološki dogmatizam odvojenih znanstvenih disciplina i pitanje bi se prenijelo na tlo kritike znanstvenih metoda.

Bez obzira na to, znanost kao sistem znanja nije u stanju dati nam opći princip. Osim toga, odsutnost objedinjujućeg principa zasniva nas lišava prava imati nekakav pogled na svijet. Prisutnošću ovih ili onih principa život dobiva smisao. Prema tome, osuđeni smo ili na *besmisleno* postojanje ili moramo obući *metodološke naočnjake*, i to svjesno. U drugom slučaju smo ili kratkovidni ili neiskreni. U prvom slučaju prijeti nam očajanje ili glupost. Osim toga: govoreći da je život

besmislen, postajemo opozicijom samima sebi, budući da živimo. Moramo poginuti, istrijebiti same sebe da bismo prekršili proturječnost. Smisao života u tom je slučaju određen našom pogibelji.

Gledajući na život sa specijalnog, metodološkog gledišta, podčinjavamo živ sadržaj konkretnih pojava metodi, tj. nečemu za sebe nepostojećemu. Ono što formira *nešto* imajući službeno značenje, tada se uzdiže u samo *nešto*. I ukoliko se uzdiže *nešto nepostojeće*, tj. besadržajnost, utoliko se život pretvara u organiziranje smrti.

I tako znanstveno tumačenje pojava života, ukoliko se do općeg širi njegovo službeno, podređeno značenje, neminovno vodi iščezavanju samog života. Tu se uočava nihilistički karakter same znanosti. Ne postoji znanost kao svjetonazor. Postoji niz metoda podešenih za istraživanje omjera fenomena stvarnosti. Posvuda se ustanovljuje funkcionalna ovisnost. Zanimljivo je međusobno spajati različite metode. Valja zapamtiti da ovo spajanje nema presudnu važnost niti u razvoju spojenih metoda niti u razjašnjenju svjetskih procesa. Trijezan odnos spram znanosti pretvara misao o sličnosti metoda u misao o njihovoj različitosti. Širenje bilo koje znanosti stoji u svezi s produbljivanjem njezinih metoda; ove metode tada postaju sve više i više njoj, i samo njoj, svojstvenima. Svaka znanost jasno ocrtava svoje granice. Sve nam se znanosti čine strogo odijeljenima te istovremeno sposobnima približiti se bilo kojoj pojavi života sa svojeg specijalnog gledišta. Matematičar je sposoban primijeniti teoriju vjerojatnosti na društvene pojave; psiholog slobodno može graditi socijalnu psihologiju. Sve ovo ne lišava sociologa prava da traži nezavisne društvene zakonitosti. I presudni glas mora ostati njegovim.

Kod ovakvog postavljanja problema metoda se, za nas isprva stopljena s pojavom, sve više i više odvaja od nje. Pred nama je *nešto* suštinski neobjašnjivo i niz metoda koje različito odražavaju ovo *nešto*. Pritom dobivamo relativnu objektivnost rezultata. Ali ako postoji onoliko relativno objektivnih i, prema tome, znanstvenih razjašnjenja pojava koliko postoji metoda, valja ili odustati od *svakojakih* tumačenja pojava svijeta ili osloboditi pojavu od njezinih *mnogosmislenih* tumačenja. *Rezultat je opet kritika metoda.*

Ali pitanje o ispravnosti metode podčinjava znanstveno tumačenje svjetskih fenomena teoriji spoznaje. Prognana iz nižih, dogmatičkih sfera misli, gdje je spustila oružje pred znanošću, filozofija je sad pred nama u savršeno novoj ulozi. Ne pretendirajući na sadržajnost, ali ostajući pri formalnom gledištu, ona nanosi sasvim nepopravljive udarce znanosti, koja se trudi usklađivati formu i sadržaj. I ukoliko je forma danog niza pojava, određena ovim nizom, nastajala induktiv-

nim putem, utoliko je ova forma apsolutno istinita za dani skup pojava. Širenjem područja njezine primjene uočava se sva nedostatnost ove forme.

Služeći se isključivo raznim formama misli, teoretska filozofija lako uočava defekte raznih metoda.

1904.

O ZNANSTVENOM DOGMATIZMU

Moj članak *O znanstvenom dogmatizmu* slijedi odmah iza uvodnika; njegova je zadaća naglasiti nedostatnost znanstvenog svjetonazora u kojem je postavljeno pitanje o sâmom smislu postojanja; može me se optuživati za omalovažavanje znanosti; ali ja uopće ne omalovažavam veliku važnost znanosti ondje gdje je njezina zadaća preobraziti površinu života; ukazujući na formalizam znanstvenih metoda, uopće ne želim time reći da se sâma metoda mijenja; ali izmjena metode uvijek ovisi o novom predmetu istraživanja; taj se predmet, pak, uzima iz iskustva.

BILJEŠKA PREVODITELJA

Andrej Belyj, pravim imenom Boris Nikolaevič Bugaev (1880.–1934.) bio je ruski romanopisac, pjesnik, književni teoretičar i kritičar. Studirao je na Prirodoslovnom odsjeku Fizičko-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Moskvi specijaliziravši se za biologiju beskralježnjaka. Nakon završetka studija prirodoslovlja upisao je Filološko-povijesni fakultet na kojem je slušao predavanja iz filozofije. Priželjkivao je pomiriti svoje umjetničko-mističke interese s pozitivističkim duhom znanosti, ali je odustao uvidjevši da znanost ne može pružiti sveobuhvatnu perspektivu; ovo ga je okrenulo od intelektualne potrage za smislom ka stvaralačkoj djelatnosti. Odustaje od studija i odlučuje se u potpunosti posvetiti književnosti kojom se tada, kao pripadnik kruga simbolista, već bavio. Belyj je istovremeno imao izuzetno širok raspon interesa crpeći poticaje za vlastite ideje iz raznih intelektualnih izvora. U ranoj mladosti ga interesiraju budizam i Schopenhauerova filozofija. U idejama prijatelja i mentora V. S. Solovčeva i Nietzscheovim djelima dobiva potporu za vlastito uvjerenje u skori dolazak nove duhovne epohe. Kasnije bijeg od frivolne dekadencije svojih kolega-pjesnika traži u racionalnoj Kantovoj filozofiji. Zanima ga psihologija te se približava raznim okultističkim krugovima u inozemstvu. Trajan dojam na njega ostavlja antropozofija Rudolfa Steinera, kojeg upoznaje 1912. godine, nakon što je protekle dvije godine proveo putujući kroz Siciliju, Grčku i Egipat. U antropozofiji Belyj prepoznaje savršen spoj mističke dubine i znanstvene rigoroznosti te naposljetku postaje Steinerovim sljedbenikom.

Revoluciju 1917. godine Belyj smatra pozitivnim povijesnim pomakom u smislu razbijanja okoštalih društveno-političkih i duhovnih struktura te ostaje u Moskvi održavajući predavanja o antropozofiji i nakon boljševičkog preuzimanja vlasti. Zbog restriktivne političke i intelektualne klime 1921. emigrira u Berlin, ali se vraća u Moskvu već 1923. te nastavlja s radom. Iako djeluje u okvirima sovjetske kulture, Belyj ostaje pri vlastitim uvjerenjima i u vrijeme kada antropozofijska zajednica pati pod represijom sovjetskog režima. Zadnje godine života proveo je radeći na memoarskoj trilogiji i kulturno-povijesnoj monografiji *Povijest izgradnje duše svijesti*, njegovom gotovo dovršenom i za života neobjavljenom magnum opusu. Šire je prvenstveno ostao zapamćen kao autor simbolističkog romana struje svijesti *Peterburg* (1913.; 1922.), koji se smatra jednim od velikih književnih remek-djela 20. stoljeća.